

O Brižinskih spomenikih in okoli njih ali »To ni več naključje!«

»Sedaj prihajamo do zagonetnega dela.«

Andrej Pleterski

Ko se je pred leti pripravljala znanstvenokritična izdaja Brižinskih spomenikov, me je Božo Otarec prepričal, da sem pri njej prevzel skrb za paleografski in historiografski del. Tako sem bolj ali manj slučajno postal nekak strokovnjak za omenjeno problematiko. Zato me je nemalo presenetilo pisanje Andreja Pleterskega v zadnji številki Zgodovinskega časopisa. Sklicujoč se na K. D. Olofa, H.-D. Kahla in sebe, Pleterski ugotavlja, »da **Brižinski spomeniki odražajo tudi uporabo v ženski samostanski skupnosti v Millstattu**.«¹ Še prej zapiše: »... govornik v Brižinskih spomenikih se med drugim obrača tudi na redovnice.«² Res je interpretacija pomembna reč, a kaj ko bi – enkrat za spremembo – tekst prebrali tako, kot je napisan. Govornik v drugem Brižinskem spomeniku namreč pravi: »I pagi, bratriia (!), pomenem ze...« (14., 15. vrstica), »Mosete potomu, zinzi (!), uvideti...« (27., 28., 29. vrstica), »Taco, zinzi (!), i nam ze modliti...« (58., 59., 60. vrstica), »Da c tomu dini, zinzi (!), muzlite...« (83., 84. vrstica) in »Da potomu, zinzi (!), bosu raba prizzuause...« (109., 110. vrstica). »Bratriia« so seveda bratje, »zinzi« pa sinki. Kje je torej kakšno »obračanje« »tudi na redovnice«? Ogovornjenci so v drugem Brižinskem spomeniku pač le moške instance. Glagolske oblike v prvem in tretjem spomeniku pripadajo moškemu slovničnemu spolu – npr. »...ese iezem uuede ztuoril...« (BS 3, 30, 31: niti slučajno ni zapisano: »ztuorila«!) ali: »...ese iezem ztuoril...« (BS 1, 11, 12). Se oproščam, ampak: kje je tu kakšen »odraz« uporabe »v ženski samostanski skupnosti«? Na ravni slovnicih kategorij v Brižinskih spomenikih ni mogoče najti »odraza uporabe« v kakršni koli izključno ženski skupnosti. To seveda ne pomeni, da spovedni obrazec ni bil namenjen *tudi* ženskam (med občestvom vernikov), vendar uporabe v kakšni ekskluzivni »ženski skupnosti« na podlagi ohranjenih besedil ni mogoče resno zagovarjati, saj se v BS 2 na prav vsaki strani najde ogovor moške instance. Na tem mestu pa jaz vzklikam: To ni naključje!

Upoštevati je treba tudi povezanost BS 2 in BS 3: iz zapisa obeh spomenikov je mogoče sklepati, da je bil najprej zapisan obrazec spovedi, nato pa govor kot svojevrsten uvod vanj; drugače namreč ni mogoče zadovoljivo pojasniti dejstva, da se BS 3 ne nadaljuje na pergamentni strani, kjer se končuje BS 2, in tudi ne izreza v kvinterniju med sedanjima folijema 159 in 160 v Clm 6426: zapisovalec spomenikov je očitno pustil za tekst, ki uvaja spoved, nekoliko preveč praznega prostora in je zato ob poznejšem vpisu govora v kvinternij iz njega izrezal en list, tako da je konec poziva k spovedi oz. pouka o grehu in pokori prišel na folij, na katerega verso strani je že bil zapisan začetek BS 3.

Ogovorne formulacije v BS 2 zelo resno postavljajo pod vprašaj razlago, da gre v primeru BS za tekste, ki so se rabili znotraj samostanske skupnosti. Ali je mogoče, da bi duhovnik okoli leta 1000 posvečene osebe ogovarjal s »sinki«? Ta izraz gotovo opozarja na različen status govornika in ogovornjencev v razmerju do Boga. Na človeški ravni so ogovornjenci govorniku sicer res »bratje«, toda v razmerju do Boga so – in to ne le enkrat, temveč kar štirikrat! – označeni s pomanjševalnico besede »sinovi«, tj. kot »sinki«. Jasno je, da tu ne gre za reklamiranje biološkega očetovstva, pač pa za poudarjanje hierarhije oz. razmerij znotraj skupnosti kristjanov, v kateri je Bog vsepovsod in zmerom pričujoči »oče« (tisti, ki so med seboj kot ljudje »bratje«, so namreč označeni kot »sinovi božji«). »Ded« je v takšni perspektivi kajpak Adam.

Ali je treba razumeti razmerje med govornikom in ogovornjenci kot razmerje znotraj hierarhije posvečencev ali kot razmerje v občestvu kristjanov (tj. kot razmerje med duhovniki in laiki)? Andrej Pleterski v zborniku razprav s simpozija o Brižinskih spomenikih³ zelo samozavestno in nedvoumno odgovarja na vprašanje, kje so viri tradicije, ki je pripeljala do Brižinskih spomenikov. Pravi: »Prva

¹ A. Pleterski, Mitska stvarnost koroških knežjih kamnov, ZČ 50, Ljubljana 1996, 527.

² A. Pleterski, prav tam.

³ A. Pleterski, Arheologija in nastanek Brižinskih spomenikov, v: Zbornik Brižinski spomeniki, Ljubljana 1996, 27–39.

besedila v slovanskem jeziku, korenine BS, so nastala med 772 in 789 v samostanu v Molzbichlu za potrebe verske službe in pouka prebivalstva ter samih članov samostanske skupnosti.⁴ Čeprav je Pleterski to svoje stališče deloma že korigiral (moderno se temu reče: »presegel«) in v zadnji številki ZČ zatrdil, da nastanka Brižinskih spomenikov ni mogoče opreti na eno samo točko, ter zdaj v tej zvezi omenja poleg Molzbichla še Millstatt,⁵ se je vendarle treba nekolikanjci ustaviti ob njegovih mislih iz zbornika o Brižinskih spomenikih; mož namreč tamkaj dokazuje samostanski izvor, deloma pa celo samostanski značaj virov BS (saj naj bi le-ti služili potrebam članov samostanske skupnosti). Andrej Pleterski, ki uporablja »različne metode številnih ved: arheologije, zgodovine, historične geografije, mitologije«,⁶ ponekod pa tudi zelo suvereno ocenjuje še slavistične prispevke,⁷ očitno prisega na dandanes tako zelo modno interdisciplinarnost. Inter-, multi- in transdisciplinarnost pa je produktivna le do trenutka, ko se zavedamo različnosti ravni argumentacije različnih strok. Torej: določen problem se pretrese z metodologijo različnih strok, medsebojno (dialoško) dopolnjevanje pa je mogoče šele na nivoju rezultatov specialističnih oz. posamičnih raziskav. Mešanje metodologij različnih strok prej ali slej privede do karikature znanosti.

Andrej Pleterski mi ni znan kot strokovnjak na slavističnem področju. Zato si ga drznem opozoriti, da je v nekaterih posameznostih vsebinska analiza BS, ki jo je opravil od njega toliko hvalejni Ivan Grafenauer, v slavistiki vendarle že presežena. S tem v zvezi Pleterski sicer omenja zgolj K. D. Olofa, vendar se mi zdi, da bi moral upoštevati vsaj še dognanja Irene Wiehl, ki je podrobno pretresla krščansko in pravno terminologijo BS. Znanstveno korektno bi bilo, da bi Pleterski z argumenti zavrnil interpretacijo Wiehlove tistega mesta v BS 1, ki govori o »zueti vueceri«, in utemeljil svoj »povratek« (to besedo rabim pogojno, ker ne vem, če so dognanja Wiehlove Pleterskemu znana; glede na samozavestno ocenjevanje, iz katerega slavistični spisi očitno niso izvzeti, bi mu morala biti) k razlagi Ivana Grafenauerja. To mesto je zelo pomembno, če ne celo ključno za njegovo dokazovanje tudi samostanskega značaja BS. Wiehlova namreč kritično mesto razloži brez sklicevanja na meniški značaj prizadetega besedila. Izrecno pravi, da BS 1 ne pripada tipu meniške spovedi.⁸ Sveti večer v BS 1 torej pomeni večer pred nedeljo ali zapovedanim praznikom (lat. vigilia), ko se po obrednih navadah judovstva in krščanstva že začenja delopust in je delo ravno tako greh.⁹ Tako razlaga to mesto tudi ekipa strokovnjakov (iz vrst literarne vede, jezikoslovja in teologije; občasno smo v tej skupini »hospitirali« tudi Bogo Grafenauer, Božo Otorepec in jaz), ki jim je SAZU poverila Znanstvenokritično izdajo BS. Najmanj, kar je mogoče reči, pa je: v krščanski terminologiji BS ni mogoče najti mesta, ki bi ga bilo obvezno treba razlagati s samostanskim značajem teksta (za dokazovanje česa takega je pač odločilna krščanska terminologija). Niti Andrej Pleterski niti avtorji, na katere se sklicuje, takšnega mesta niso našli.

A stopimo še korak naprej, saj je iz BS 2 mogoče razbrati status ogovornjencev. Govornik namreč pravi na koncu: »Da potomu, zinzi, bosí raba prizzuause tere im grechi vuasa postete i im izpovvedni bodete grechov uuasih.« (Zatorej, sinki, božje služabnike pokličite ter jim grehe vaše naštejte in izpovedani jim boste grehov vaših.) »Sinki« so potemtaki vsi tisti kristjani, ki niso »božji služabniki«, tj. duhovniki, torej v veliki večini laiški verniki.

Naštevanja instanc, ki se jim človek izpoveduje v BS 1, spet ni mogoče obvezno razlagati v smislu, kot da so vse izmed njih »telesno« navzoče pri spovedi: gotovo je to samo za božjega služabnika, zagotovo pa ne drži v primeru »krilatecev božjih«, apostolov oz. »slov božjih«, vseh (!) mučenikov in vseh (!) vernikov božjih. Vsi ti pa se evocirajo kot instance, ki se jim grešnik izpoveduje s tekstom BS 1. Mislim, da tega besedila ni mogoče razlagati tako, kot da bi morale biti »vse device

⁴ A. Pleterski, n. d., 38.

⁵ A. Pleterski, *Mitska stvarnost...*, 527.

⁶ A. Pleterski, n. d., 481.

⁷ A. Pleterski, *Arheologija in nastanek...*, 27, 28: »Še vedno nepresežena je vsebinska analiza /gre za analizo BS/, ki jo je opravil Ivan Grafenauer /.../«

⁸ I. Wiehl, *Untersuchungen zum Wortschatz der Freisinger Denkmäler. Christliche Terminologie*, München 1974, 45–47, zlasti 47. To mesto se po Wiehlovi razlaga tudi v Znanstvenokritični izdaji BS pri SAZU, Ljubljana 1992, 85.

⁹ Dolžnost spoštovanja sobotnih in predprazničnih večerov omenja tudi spovedni obrazec v Stiškem rokopisu, ki je bil gotovo namenjen laikom (kot greh pred zanemarjanjem svetih večerov je npr. navedeno premajhno upoštevanje pridigarjevih besed, kot naslednji greh pa neustrezno dajanje desetine).

pravične« in »vsi pravični« »telesno« navzoči pri spovedi po obrazcu BS 1. Celo nasprotno: vsi pravični, ki se omenjajo v BS 1, »telesno« zagotovo ne morejo biti navzoči. Zadnja instanca pred konkretnim »služabnikom božjim«, ki se ji grešnik izpoveduje z besedilom BS 1, so vsi pravični, ti pa so zagotovo lahko prisotni le v teološkem smislu in ne »telesno«. »Vse device pravične«, ki so navedene še prej, po logiki stvari torej niso kakšne pri spovedi dobesedno navzoče nune. Vrstni red instanc, ki se jim grešnik izpoveduje s tekstom BS 1, očitno ne temelji na načelu »od bolj abstraktnega h konkretnemu«, temveč na hierarhiji, kakršno postavlja krščansko pojmovanje sveta: zgoraj oz. spredaj je Oče – Bog, sledijo Jezus Kristus, Marija itd. do duhovnika – služabnika božjega. V BS 3 pa se omenjajo vse svete device, ki so našete med priprošnjiki za doseg milosti. Spet ni misliti na »telesno« navzočnost te instance pri spovedi, saj se evocirajo prav vse »svete device«, ne pa zgolj članice ene samostanske skupnosti. Poleg tega: ali je še žive članice (in vse članice) neke samostanske skupnosti mogoče opremiti z atributom **sveti**?

Tako na ravni rabe slovničnih kategorij in slovarja kot na ravni interpretacije vsebine BS torej ni opore za sklep, da omenjeni spomeniki odražajo uporabo tudi v ženski samostanski skupnosti. Razprava na ravni slovničnih kategorij takšen sklep celo onemogoča. V teh okvirih tudi ni mogoče pritrditi zelo drznim trditvam o nastanku korenin BS v molzbichlskem samostanu. Ali je mimo slavistike v tem vprašanju sploh mogoče iti? Najbrž ne. Tega se najbrž zaveda celo mnogostranski Andrej Pleterski; toda slavistika – Toporišiču in njemu podobnim navkljub – ni samopostrežna prodajalna, kjer si lahko vsakdo poljubno izbira znanstvene rezultate, ki ustrezajo njegovim domislicam. Pri sedanjem stanju slavističnih raziskav so razlage Andreja Pleterskega o koreninah in značaju Brižinskih spomenikov natanko tisto, za kar jih je sam označil v ZČ: mitska stvarnost.

Par besed moram reči še o dveh drugih prispevkih v Zborniku Brižinski spomeniki, ki ga je leta 1996 izdala SAZU. Nataša Golob, avtorica razprave Pergamenti, zrcala in nekaj kodikoloških opomb (str. 43–54), meni, da je BS 1, BS 3 ter začetni in končni del BS 2 zapisala ena roka (pisar A), del BS 2 (od *Ese* – 21. vrstica do *temi* – 57. vrstica) pa druga roka (pisar B). Misel je zares izvirna, toda po mojem mnenju ne dovolj prepričljivo argumentirana. Golobova npr. opozarja, da njen pisar B ni poznal variantnega izmenjavanja dveh oblik črke z, medtem ko je domnevni pisar A v BS 1 in BS 3 uporabljal obe obliki te črke. Vendar je nadvse pomembno, da se tudi v tistem delu BS 2, ki naj bi ga napisal pisar A, pojavlja zgolj ena oblika črke z. V delu BS 2, ki ga Golobova pripisuje pisarju B, se ne pojavlja nobena ligatura, ki je ne bi poznal tudi del BS 2, pripisan pisarju A. V BS 2 tudi »izoblikovan estetski kánon« (Golobova o njem govori na str. 49) domnevnega pisarja A ne pride do pravega izraza (prim. zlasti 10. vrstico BS 2, pa začetne vrstice 2. stolpca na strani Clm 6426 159 verso). Golobova, ki se po nekaterih dvomih o tem, ali je BS 1 v celoti zapisala ena roka, vendarle odloči, da tega vprašanja ne bo zastavila (str. 49), ugotavlja, da je domnevni pisar A očitno pisal mestoma kar opazno različno (prav tam). Ali ne bi mogli domnevati določene variantnosti v oblikovanju črk tudi v BS 2 pod predpostavko, da je tega pisala zgolj ena roka? Tako domnevni pisar A kot domnevni pisar B sta v BS 2 npr. opazno različno pisala črko *k*. Primerjaj npr. 7. in 11. vrstico tega spomenika – s prostim očesom vidna razlika v kotih posameznih potez tu izhaja iz širine prostora, ki jo je pisar namenil tej črki – z 48., 49. in 55. vrstico (kako različni sta poševni potezi navzdol in navzgor v desnem delu črke – *k* v 55. vrstici je glede tega bistveno drugačen od *k*-jev v 48. in 49. vrstici!)! Hkrati pa sta *k*-ja v 48. in 49. vrstici BS 2 po obliki povsem enaka *k*-jem v 7., 6., 4. in 2. vrstici istega spomenika. To pomeni, da posameznih majhnih razlik v pisanju posameznih črk ni treba dramtizirati do razlage v smislu, da gre nujno za delo več rok. Tudi v BS 1 se *k* piše na različnih mestih opazno različno. Prav tako v BS 3 v primeru pisanja črke *k* ni mogoče govoriti o posebej izdelanem estetskem kanonu (prim. kar precej razlikujejo se *k*-je v 19., 20. in 21. vrstici BS 3). Podobno pestro je stanje pri pisanju dolgega *s*, vendar različnost oblik spet ni vezana na dele besedila, ki jih Golobova pripisuje različnima rokama; primerjaj identična dolga *s*-ja v 5. (prvi dolgi *s*) in 27. vrstici BS 2 – vsakega naj bi pisala druga roka! – in različni obliki iste črke v 27. in 34. (vse ima na vesti domnevni pisar B) ter v 16. 17. in 19. (vse domnevni pisar A) vrstici istega spomenika. Prav tako dejstvo, da se v delu teksta, ki ga Golobova pripisuje roki B, pojavlja precej več popravkov kot drugje, ni trden argument za sklepanje o dveh piscih BS 2. To bi namreč lahko bila tudi posledica kakovosti predloge in drugih – trenutnih – okoliščin pisanja (lahko ali težko berljiva, zapisana ali ustna predloga; začasne težave s pisalom, kvaliteta tinte itd.), ne nujno različne verziranosti piscev. Poleg tega bi na osnovi takšne argumentacije takoj morali ločiti roki, ki sta zapisovali BS 1 in BS 3, saj se – po ugotovitvah R. W. Martija¹⁰ – v slednjem pojavlja vsaj za 200 % popravkov več kot v prvem (2 popravka v BS 1 nasproti šestim v BS 3)! Teksta sta tako po obsegu kot po vsebini povsem

primerljiva!). Tako radikalno nasprotovanje rezultatom raziskav številnih prvovrstnih paleografskih strokovnjakov, ki so se do Kolaričeve in Pogačnikove izdaje BS ukvarjali s to problematiko (R. Kolarič je v zgodovini pač le »diletiral«), bi morala Golobova po mojem mnenju trdneje argumentirati. Sam njenih dognanj o piscih BS ne morem sprejeti. Seveda pa ji rade volje priznam, da je na svojem področju profesionalca, medtem ko sem sam v paleografiji amater in nedeljski delavec (z najbrž dokaj arhaičnimi raziskovalnimi postopki).¹¹ Toda aprioristično zaupanje v avtoritete se včasih izkaže kot zelo problematična zadeva. Prav tako kakor neargumentirano zavračanje njihovih misli.

K prispevku R. W. Martija v Zborniku Brižinski spomeniki pa tole: o popravku v 27. vrstici BS 3 pravi, da zaradi »prostorskih« razlogov *m* kot prvotno zapisana črka ne prihaja v poštev.¹² Vendar je Marti spregledal, da je spraskanina na tem mestu vendarle zelo dolga in sega do srede prve črke naslednje besede, ki je prav tako *m* (marie). Če je pisar izbrisal zadnjo črko prejšnje besede, *preden* je začel pisati novo besedo, je *m* prvotno vsekakor lahko stal na kritičnem mestu. Takšna razlaga je tudi zelo logična, saj spraskanina vendarle sega čez (oz. točneje pod) začetne poteze prve črke naslednje besede. V primeru popravka v 12. vrstici BS 3 je *m* spet zelo verjetna prvotno zapisana črka: le-ta se je očitno začevala tesno ob črki *e* (okrajšava *sce*), na katere sklepnih potezah so še vidni sledovi sedaj izbrisane naslednje črke – glede na širino izpraskanine pa je potem mogoče sklepati predvsem na *m* kot na izbrisano črko.

Pričujoči prispevek sklepam s skrajno dobronamerno mišljenim priporočilom: kdor še ni prebral sila obsežnih izvajanj Andreja Pleterskega v zadnji številki ZČ, pa to namerava, naj pred svojim podvigom zaužije najmanj dva apaurina. Živimo namreč v času razcveta historiografskega revizionizma. Kakor vsak modni trend, ki ne premore drugega namena, kot da mu brez pomisleka in nekritično sledimo, pa ima tudi ta svojo šibko točko: zanimanje zanj bo hitro minilo. A dokler ne izgubi moči, se pravi pikantne vznemirljivosti, nam bo – po zaslugi raziskovalne metodologije Andreja Pleterskega, ki je Slovincem brez dvoma prižgal »žar'k nove luči« – jasno tudi to, zakaj se Martin Krpan v Vrha od Svete Trojice (nedvomno gre za kraj v okvirih mitične stvarnosti, čeprav so v njegovem imenu opazni sledovi »novoknjižnosti«!¹³) nikakor ni hotel ločiti od svoje kobile (pardon, kobilice – ta ljubkovalna pomanjševalnica je pomenljiva!), s katero je – kakor je dejal nadvse verodostojen in častivreden očividec, legendarni cesar Janez – »plesal po snegu« (vrhu vsega je imel Krpan opraviti z angleško soljo, kar nas privede v sumljivo bližino irskega otoka čudes – je to še lahko naključje?!)... Tudi Ivanu Cankarju z Vrhnike (sorodnost z imenom Vrh je očitna!) je bila Krpanova kobilica močno po srcu. Krpanov spopad z Brdavsom oz. Cankarjev z Govekarjem (s pomočjo kobile!) se v tej perspektivi seveda kaže kot odraza mitične ideologije Indoevropejcev. Saj vendar Andrej Pleterski prisega na raziskovalno paradigmo, ki je zaobsežena v vzkliku: »To ni več naključje!«

Igor Grdina

¹⁰ R. W. Marti, *Korrekturen in der Freisinger Denkmälern*, Zbornik Brižinski spomeniki, Ljubljana 1996, 57–68.

¹¹ V tej perspektivi je nedvomno vznemirljivo mnenje Golobove, ki sodi, da bi tudi paleografska analiza kljukice na črki *k* in potez obeh oblik črke z mogla privedi do razkritja »skriptorijskega načina«, s katerim bi smeli povezovati pisarja BS (N. Golob, n. d., 52). V paleografskih rečeh nadvse kompetentni B. Bischoff je bil skeptičen do takih poskusov še v 2. izdaji svojega paleografskega učbenika, ki je izšel leta 1986 v nemščini, 1990 pa v angleščini, kar pomeni, da nikakor ne gre za zastarelo mnenje!

¹² R. W. Marti, n. d., 62.

¹³ Vprašati se gre, zakaj zapriženi nasprotnik t. i. »novoknjižnosti« Andrej Pleterski v primeru imena slovenskega glavnega mesta ne uporablja iste logike kot v primeru Gosposvetskega polja? Opozarjam ga, da se »staroknjižna« oblika Lublana povsem ujema s sodobnim narečnim, pogovornim in slengovskim stanjem. Ali pa je rešitev iz grozne šlamastike drugje, denimo v oznaki Laibach? Kdo bi vedel, Pleterski zna biti v svojih besedah in mislih prav mitološko nejasen (da nelogičnosti sploh ne poudarjam posebej).